

20. Там само.
21. Там само. – Спр. 2743. – 420 арк.
22. Там само. – Спр. 21115 – 310 арк.
23. Там само. – Спр. 7001. – 484 арк.
24. Там само.
25. Там само. – Спр. 21155. – 310 арк.
26. Там само.
27. Там само.
28. Там само.
29. Реабілітовані історією: ...Вінницька область / Редакція тому: І.С. Гамрецький (голова), В.П. Лациба, С. С. Нешик та ін. – Кн. 1. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – 908 с.
30. ДАВО. – Р 6023. – Оп. 4. – Спр. 18696. – 210 арк; Спр.4654 – 290 арк.
31. Там само.
32. Там само. – Спр. 6887. – 132 арк.
33. Там само. – П-136. – Оп. 2. – Спр. 4231. – 354 арк.
34. Там само. – Оп.1. – Спр. 301. – Арк. 312.
35. Реабілітовані історією: ...Вінницька область / Редакція тому: І. С. Гамрецький (голова), В.П. Лациба, с. С. Нешик та ін. – Кн. 1. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2006. – 908 с.

О.О. Стадник

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ПОДІЛЬСЬКОМУ СЕЛІ В ПЕРІОД НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Сучасний стан розвитку української історичної науки зумовлює посилений інтерес дослідників до вивчення регіональної історії. У цьому контексті цілком умотивованим, на наш погляд, є звернення до аналізу суспільно-політичних процесів у непівському подільському селі. Зокрема, це дозволить доповнити знання із проблем суспільно-політичної активності українського селянства. Незважаючи на те, що ряд моментів цієї багатогранної теми вже знайшли своє належне наукове висвітлення у ПРАЦЯХ сучасних українських істориків [1], залишаються малодослідженими питання, що стосуються існування та діяльності різних політичних партій у подільському селі, ролі радянських органів влади в суспільно-політичному житті регіону, участі подільських селян у ньому. Тому автор статті ставить за мету розкрити ці сюжети. Об'єкт вивчення – непівське подільське село, предмет – особливості суспільно-політичних процесів у ньому.

Станом на червень 1920 р. на Поділлі було лише 18 дійсних членів КП(б)У [2, с. 9]. На червень 1921 р. губернська парторганізація нараховувала вже 1868 дійсних членів та 561 кандидатів. Вони об'єднувались у 12 повітових парткомів, 19 районних та 19 волосних організацій КП(б)У і нараховували 114 осередків [2, с. 10]. На той час це була найчисельніша партія на Поділлі.

На початку 1920-х років на Поділлі, крім більшовицьких, діяли організації меншовиків, есерів, анархістів, Українська комуністична партія (УКП) та декілька єврейських партій і груп.

УКП організувалась на Поділлі в 1921 р. завдяки зусиллям прибулого з ЦК УКП С. Симона. Осередки УКП були створені майже у всіх повітах губернії. Найактивнішим з них був Брацлавський, при якому діяла молодіжна організація «Ком'юна» як альтернатива комсомолу. Укапісти, як і більшовики, виступали за союз незаможного селянства з пролетаріатом для спільної боротьби проти «куркуля», закликали до боротьби з контрреволюцією та повстанцями. Однак УКП критикували КП(б)У за те, що її політика спрямована «обличчям до Москви, а задом до України» й домагалася створення немаріонеткового уряду УСРР з усією повнотою влади, виступала за формування української Червоної Армії, а також за те, щоб український пролетаріат у Комінтерні представляв він сам, а не РКП(б). Крім цього, укапісти вимагали скликання Всеукраїнського з'їзду профспілок, який би обрав власну Раду профспілок і замінив російське бюро ВЦРПС. Також УКП вимагала скасування призначеного російською РНК Українського Профбюро і створення альтернативної Вищої Української Ради Народного Господарства для управління економікою. Отже, УКП виступала за незалежну УСРР, яка мала б «братерські» стосунки з РРФСР як рівна з рівною. Це йшло врозріз з планами більшовиків, тому вони розпочали наступ на УКП, створюючи такі умови, за яких партія не могла існувати.

У 1921 р. на Поділлі нараховувалося близько 140 членів УКП [2, с. 9-13], весною 1922 р. організація припинила існування [2, арк. 35зв.]. Було створено Бюро з ліквідації УКП на Поділлі, яке реорганізувало її Вінницьку організацію. Після цього організації УКП у повітах проіснували лише до квітня 1922 р. Найбільша на Поділлі Брацлавська організація розкололась, а потім і розпалася. Частина укаїстів вступила до КП(б)У. Найбільш активні члени партії С.Симон, І.Кукніченко, О.Вихр, П.Бевз, А.Фарафонов виїхали з Поділля, залишилися тільки І.Рябокін та О.Яровий. Останній в серпні 1922 р. помер від тифу, а І.Рябокін після цього ніякої роботи вже не проводив [2, с. 16]. Отже, організація УКП на Поділлі була ліквідована.

Дещо довше протримались інші партійні осередки, найбільшими з яких були сіоністські партії та групи. На 1923 рік вони нараховували у своїх лавах 526 осіб, з них сіоністи-соціалісти (Ц.С.) – 250 осіб, союз соціал-сіоністської молоді (С.С.С.М.) – 14 осіб, організація сіоністської молоді (О.С.М.) – 60 осіб, Гелохуц – 150 осіб, Маккабі – 22 особи, Скаути – 30 осіб. Така кількість подібних організацій пояснюється тим, що єврейська партія Поалейціон розпалася на 3 угруповання: Цейреціон, Бенейціон та Альгомейнеціон [2, с. 171].

У Вінниці розміщувався районний комітет Ц.С. Головну увагу у своїй діяльності він зосереджував на оргпитаннях та на вдосконаленні роботи трудової організації Гехолуц та спортивних осередках молоді Маккабі і Скаутів. Гехолуц щомісяця видавала свій бюлетень, проводила щотижневі збори. При ній була створена артіль ковалів та гуртожиток, який використовувався для зборів. Свої філії організація мала у Вінниці, Тульчині, Літині, Брацлаві, Хмільнику, Кам'янці, Проскуріві, Каменівці та Вороновиці. Крім щотижневих, влаштовувались і загальні збори, на яких поширювались бюлетені, журнали, а також критикувалася політика більшовиків.

О.С.М. існувала лише в Кам'янецькій окрузі і здійснювала виключно виховну роботу серед молоді в національному дусі, активно залучаючи її до участі у профроботі, приділяла увагу загальній освіті та фізичному розвитку, що відповідало програмній меті партії.

Схожий характер мала організація С.С.С.М., яка діяла переважно у Вінницькій окрузі. Крім цих груп, у 1923 р. на Поділлі перебувало 36 меншовиків, 21 правий есер, 22 анархісти [3, с. 190]. Активної роботи вони не проводили.

Більшовики в цих організаціях вбачали загрозу своєму існуванню й особливо існуванню Комуністичного Союзу Молоді [4,14-15]. Тому всі не* більшовицькі партії та організації перебували на обліку в ДПУ, а через деякий час були повністю ліквідовані.

Запровадження НЕПу ставило перед органами радянської влади нові вимоги. Всіх селян закликали до перевиборів представницьких органів влади. «Товариші незаможні селяни! На 5 липня призначено губернський з'їзд Рад Поділля. Зараз по всіх повітах, волостях і селах відбуваються перевибори сільських рад та волосних і повітових виконкомів. Виконати завдання непу ми зможемо тоді, коли утворимо на місцях міцну владу» [5, с. 27].

На Поділлі до середини 1921 року діяли тимчасові органи влади – ревкоми. У період НЕПу вони були замінені Радами та їхніми виконкомом. Практика утворення рад робітничих і селянських депутатів в цей період показала, що туди обирались представники з різними політичними поглядами та прагненнями. Наявність у радах певного політичного плюралізму заважала більшовикам формувати тоталітарне суспільство. Особливо це стосувалося сільських рад, де «особливу активність проявляли заможні селяни, а це становило найбільшу загрозу для існуючого режиму» [6, с. 35]. Тому залучення селян до активної громадської діяльності в радах вимагало добору кандидатів за ознакою їх «революційності», що забезпечувалось маніпулюванням нормами представництва, незаконним позбавленням виборчих прав, висуванням партійних кандидатур та суто волонтаристським відведенням небажаних кандидатів на виборах у ради.

Партійні та радянські працівники проголошували, що Ради – влада трудящих. Насправді ж широкі верстви населення були позбавлені політичних прав і свобод. Всі важливі справи за них вирішували представники партійних та радянських органів. Під час виборів у місцеві ради уповноважені райкомів намагалися за всяку ціну протягнути обраних райкомом осіб. Хлібороби в багатьох селах вимагали: «Дайте нам достойних голів сільрад – і непорозуміння між владою і народом відпадуть самі собою» [5, с. 28]. Селяни були готові підтримати новий уряд, але за умови, що він виконуватиме свої обіцянки, Проте антидемократичність нової влади, яка поступово брала під контроль всі ділянки економічного й суспільно-політичного життя, призвела до того, що до керівництва приходили пройдисвіти, п'яниці [7, с. 37].

Бюрократизм на селі проявлявся не тільки у ставленні до різних товариств і громадських організацій, але і в питанні політпропаганди: численні збори, мітинги, кампанії проводились тільки на папері. Рішення й постанови обов'язково повинні були мати (і мали!) класовий підхід при вирішенні всіх питань. Так у резолюції позачергових закритих зборів Терешпільського осередку КП(б)У Вінницької округи, датованої 1924 роком, зазначалось: «Троцькізм був до жовтня 1917 року контрреволюційною течією, таким він є і тепер. Тільки ленінізм повинен жити, і він буде жити. Геть троцькізм! Ми вимагаємо від ЦК не зупинятись ні перед жодними заходами для збереження монолітності в наших рядах» [8, с. 320]. Вимагали перебудови профспілки і громадські організації. Тому VIII Подільська губернська конференція в липні 1922 року, визначаючи завдання профспілок в конкретних умовах Поділля, вимагала посилення керівництва партійних організацій профспілками, підвищення їх ролі та авторитету.

На Поділлі утворювались і так звані комнезами (далі – КНС). Як зазначалось в одній із інструкцій, комнезами – це важіль, за допомогою якого повинні бути перевернуті всі соціальні взаємовідносини, міцно вкорінені в життя кожного селянина. Комнезами були єдиною офіційно дозволеною громадсько-політичною організацією на Поділлі. Вони створювались як органи диктатури пролетаріату та пролетаризованого селянства. «З введенням непу основне завдання комнезамів полягало в сприянні господарському зміцненні країни, вони повинні були вирішувати питання селянського землекористування, збору продподатку, ліквідації неписьменності» [9, с. 53].

Проте завдання, які стояли перед комітетами незаможних селян зводились до наступного: зробити переділ земель та засобів виробництва заможного селянства, в результаті чого підсилити господарське значення маломісних прошарків села, тобто провести заходи «зрівняльної революції» на селі. Насправді мета роботи комнезамів була спрямована і на ліквідацію «політичного бандитизму». «Товариші незаможники! На виконання наказу, даного верховним господарем Поділля – I Подільським губернським з'їздом Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, вибраному ним губернському виконавчому комітету, організувати при губернській нараді із боротьби з бандитизмом 1-й кавалерійський добровільний полк незаможного селянства» [5, с. 32].

КНС виконували колосальну роботу зі зміцнення позицій радянської влади на селі, тому в циркулярному листі ЦККП(б) від 24 жовтня 1921 р. підкреслювалося, що зміцнення організацій незаможних селян повинно стати головним політичним завданням сільських партійних осередків. Особливо підкреслювалась роль комітетів незаможних селян і в зборі податку з метою згуртування бідноти і збереження за комнезамами провідної ролі на селі.

Статус та завдання комнезамів у продподатковій кампанії визначав циркулярний лист КП(б)У від 28 квітня 1921 року. У ньому підкреслювалася необхідність подальшого розвитку та зміцнення комнезамів [8, с. 115]. Збирання податку, як раніше продрозкладки, пропонувалося провести за активної участі КНС та безпосередньо через них. Комнезами у такий спосіб проголошувалися державними збирачами податку.

Збереження КНС та залучення їх до продовольчої роботи свідчило не про кардинальні зміни в економічній політиці більшовиків, а про тимчасовий відступ від втілення в життя комуністичної доктрини. Прагнучи зберегти та зміцнити свої позиції, партія не могла відмовитись від політики насильницького розшарування села й підтримки своєї опори – організованої бідноти. Незважаючи на те, що економічні потреби вимагали державного протекціонізму стосовно високопродуктивного виробника заможного селянства, більшовики через свої доктринні настанови продовжували вбачати у ньому «класового ворога» і основну ставку робили на малопродуктивні сили села в особі незаможного селянства.

Помітну роль у політичному житті Поділля 20-х років відігравала ВУЧК - ОДПУ. Подільська губчека була створена 20 березня 1919 р. на засіданні губревкому. Першим головою колеції Подільської ЧК став Г.Біллер. У січні 1920 р. його замінив Б. Лотажевич. Після звільнення Вінниці від поляків головою було обрано В.Нікольського, з квітня 1921 р. Подільську губчека очолив А.Заковський.

6 лютого 1922 року ВЦВК прийняв декрет про ліквідацію ВЧК та її місцевих органів. При НКВС створювалося Державне політичне управління (далі – ДПУ). Подільський відділ ДПУ став гідним спадкоємцем губчека. Він проводив роботу в таких напрямках: 1) знищення антибільшовицького підпілля; 2) участь у боях із повстанськими загонами; 3) розлад повстанських загонів з середини; 4) роззброєння жителів сіл. Ці організації відіграли головну

.....
роль у боротьбі з повстанцями й переважно завдяки їхнім зусиллям ця боротьба була успішною.

Невід'ємним атрибутом нової влади була міліція. На 1 липня 1922 року губерньська міліція мала у своєму складі 172 особи командного складу, 260 – адміністративно-господарського, 39 – політскладу, 11 – культпросвітпрацівників, 2 лектори, 6 вчителів та 1570 міліціонерів. На озброєнні в міліції було 18 кулеметів та 1757 гвинтівок. Зброї вистачало, за винятком револьверів, яких бракувало на 40% [10, с. 21]. Особовий склад міліції був ненадійним. Серед міліціонерів було багато випадкових людей та кар'єристів. Хабарництво та зловживання службовими посадами було звичним явищем. Окрім цього, за умов розвинутого кримінального бандитизму, злочинності штаб міліції був замалий, і це зумовлювало малу ефективність її роботи. Активних операцій проти повстанського руху міліція майже не проводила.

Для боротьби з повстанцями на початку 1920-х років були створені особливі військово-партійні загони – частини особливого призначення (ЧОП). Діяльність ЧОП велася у трьох напрямках: 1) попередження антирадянських виступів; 2) організація внутрішньої й зовнішньої оборони населених пунктів; 3) ведення бойових дій проти повстанців. У Кам'янці особливий склад кадрів ЧОП інструктували: «Верховна воля всієї партії повинна бути здійснена через вас».

До вересня 1921 року в Україні було сформовано 2 дивізії, 5 бригад та 6 окремих полків особливого призначення, в тому числі й Подільський [11, с. 94]. Подільський полк ЧОП складався з 3 батальйонів. Перший батальйон був розташований у Вінниці, Літині, Гайсині та Ольгополі. Другий дислокувався у Жмеринці, Могилеві-Подільському, Брацлаві та Ямполі. На кінець 1921 року 1-й батальйон нараховував 1032 чол. та 81 жінку, 2-й – 254 чол. та 19 жінок, 3-й – 539 чол. та 34 жінки [12, с. 1]. Молодий командний склад був неповний і не зовсім відповідав своєму призначенню. Відвідування занять бійцями складало спочатку 70%, потім знизилось до 9-20%. В полку не вистачало 1300 гвинтівок, 17 коней, 16 підвід, 70 шинелей тощо [12, с. 11]. У березні 1922 року ЧОП перетворився в самостійну військову одиницю, за типом територіально-міліційних військ. На 1 вересня 1922 року ЧОП Поділля складалось з 65 осіб командного складу, 31 – адмінгоспскладу та 115 бійців. Некомплект був 81 особа [13, с. 14]. За таких умов діяльність ЧОП на Поділлі була малоефективною. Головною силою, яка боролася з повстанцями, була Червона Армія. Протягом першої половини 20-х років більшовики змушені були тримати на Поділлі значні військові формування. Тут були розташовані 1-й Київський кінний корпус, до складу якого входили 1 та 2 дивізії Червоного козацтва та Башкирський кінний корпус, 24-а Самарська залізна та 12-а піхотна дивізії, 29-а бригада прикордонної охорони, 112-й батальйон військ ВЧК тощо [14, с. 251]. Дислокація цих частин змінювалась, хоча деякі частини мали постійне місце розташування. Забезпечувались ці війська продовольством, фуражем та ін. за рахунок подільських селян. Часто такі побори не зараховувалися до розмірів продподатку, але мали великі розміри, адже лише 24-а Самарська залізна дивізія нараховувала на жовтень 1921 року 10100 бійців [15, с. 19]. Дисципліна в цих військах була на низькому рівні. Взаємини червоноармійців та селян не були дружніми, червоноармійці вороже ставилися до селян, часто грабували їх, спалювали цілі села.

Так у зведенні від комнезамів Старої та Нової Ободівки Ольгопільського повіту в губвоенраду від 16.11.1921 року йшлося про те, що «загони й частини Червоної армії наводять на місцеве населення такий страх і паніку, що, здається, приїхали не захисники робітничо-селянських інтересів, а найзліші їх вороги. Багато червоноармійців, якщо не більшість, заходять в хати зі зброєю, під загрозою розстрілу й під виглядом пошуку зброї без ордеру риються в селянських сховищах, забирають все, що їм подобається, а скарги потерпілих командирам в більшості своїй ведуть до покарання тих, хто скаржився. Часто червоноармійці грабували і просто перехожих, як це було, коли червоні козаки зняли чоботи з стрижавських селян» [16, с. 320]. Після придушення повстання селян в Ямпільському повіті частини 104 полку, 35 бригад, 12 дивізій ввійшли в с.Петрашівку і почали займатися грабунками [16, с. 332].

У селі Татарка Ольгопільського повіту червоноармійці після невдалої погоні за повстанцями, повернувшись, почали грабувати хати селян, підпалюючи їх, в результаті чого 2/3 села згоріло [16, с. 354]. Також були спалені села Зарванці та Медвеже Вушко Вінницького повіту, Шура та Копіївка Брацлавського повіту [16, с. 169]. Усім командирам і політпрацівникам наказувалося використовувати перебування військ у Подільській губернії для

зміцнення радянської влади на місцях, співпрацюючи з місцевими радянськими і партійними органами, «що є необхідною умовою успіху військової боротьби з бандитизмом» [17, с. 38].

У наказі по Подільському губвідділу ставилось завдання виділити «летючі загони», відповідно до вказівок інструкції по боротьбі з «бандитизмом». Один з таких «летючих загонів» прибув до села Попова Гребля Чечельницької волості і зажадав від селян 50 пудів вівса, 20 пудів печеного хліба, 30 підвід, 6-ти пудову свиню, 11-ти пудового бичка, призначивши термін для виконання вимоги всього 2 години. Це викликало у селян підозру, що це бандити, але під загрозою розправи вони виконали вимоги. На другий день вранці було зібрано схід села, але через невідкладні весняно-польові роботи селяни не могли чекати довго його початку і розійшлися. Незабаром приїхав загін, почали бити в дзвін тривогу, але люди були вже в полі. На дзвін прийшов колишній голова сільради Іван Савинецький і дехто з жителів села. За невиконання вимоги голову вивезли за село, де почали вимагати видати куркулів, а також бандитів і дезертирів, на що голова відповів, що таких у селі немає. Тоді командир загону послав частину своїх людей палити село, а у голови сільради під загрозою розстрілу було взято письмову розписку, що село Попова Гребля взагалі не хоче й не має наміру надалі виконувати розпорядження радянської влади. Загін почав знищувати село вогнем, причому гасити вогонь і рятувати своє майно селянам забороняли. Нарешті виявилось, що було спалено 534 будинки з усіма господарськими спорудами, згоріло двоє дітей і одна літня людина, багато худоби і птиці. У результаті без житла залишилось 1840 жителів села, з них більшість були бідняками без хліба, одягу, худоби [10, с. 15]. І не дивно, що з цього села, за неперевіреними чутками місцевих жителів, пішло в повстанські загони 700 молодих хлопців [10, с. 16]. Звичайно, за умов повного безправ'я, грабунків та принижень селяни брали в руки зброю.

Отже, в період нової економічної політики, незважаючи на певні зміни в соціально-економічному житті, суспільно-політичне становище подільського села майже не змінюється. Набуває обертів монополізація влади більшовицькою партією, відбувається становлення всіх її політичних інститутів. Чільне місце в системі радянсько-більшовицьких органів керівництва займають Ради та їх виконкоми, створені на місцях. Проголосивши Ради владою трудящих, партійне керівництво насправді порушує цей принцип, використовуючи суто класовий підхід, фактично контролюючи їх діяльність. Списки виборців перевіряються, позбавляються виборчих прав кандидатури, що у будь-який спосіб знаходяться в опозиції до більшовицької влади. Така виборча система, точніше, система виборчих порушень, давала змогу владі забезпечити у радах переважну кількість потрібних їм представників.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Каспрук І.І. НЕП на Україні у 1921-1923 рр. (історико-політичний аналіз): Дис... к. і. н. – Львів, 1993.; Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарною режиму (1917-1927 рр.). – К., 2000.
2. Саричев В.І. Селянство і Радянська влада в 1925-1929 роках.: Автореф. дис...к. і. н. – Дніпропетровськ, 2000.
3. Державний, архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.11.1. – Оп.1. – Спр.212.
4. ДАВО. – Ф.11.1. – Оп.1. – Спр.57.
5. ДАВО. – Ф. 11.1. – Оп. 1. – Спр.492.
6. ДАВО. – Ф. 11.1. – Оп. 1. – Спр.44.
7. Мельничук О. Боротьба за владу на селі в 1920-1925 роках: Сільські ради проти комнезамів // Нова політика. – 1998. – № 2.
8. Шульга І.Г. Гірка правда: Нариси з історії подільського селянства 1920-1932 років. – Вінниця; Віноблдрукарня, 1987.
9. Поділля в період відбудови народного господарства 1921-1925 рр.: Збірник документів і матеріалів. – Вінниця, 1957.
10. З історії Радянської Вінниччини: Збірник документів і матеріалів. – Вінниця, 1960.
11. ДАВО. – Ф.11.1. – Оп.1. – Спр.59.
12. Кукель Е. Діяльність частин особливого призначення (ЧОП) на Україні (1920-1924 рр.) // Український історичний журнал. – 1974. – № 3.
13. ДАВО. – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр.511.
14. ДАВО. – Ф.11.1. – Оп.1. – Спр.512.
15. Маймескулов Л.Н., Рогожин А.И., Станик В.Р. Всеукраинская Чрезвычайная комиссия (1918-1922). – Харьков, 1990.
16. ДАВО. – Ф.11.1. – Оп.1. – Спр.517.
17. ДАВО. – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр.6.